

UOT: 336.055, 338.43

AZƏRBAYCANDA AQRAR SIĞORTANIN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Vüsalə Yavər qızı Nağıyeva, i. ü. f. d., dosent

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

e-mail: vusalanaghieva@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanla aqrar sığortanın inkişaf xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Əsas diqqət fermerlərin hər an qarşılaşacağı riskləri və onların idarəedilməsi sahəsində olan problemlərə yönəldilir. Ölkədə aqrar sığortanın formalaşmasını şərtləndirən amillər təhlil edilərək qiymətləndirilir. Azərbaycanda aqrar sığortanın tətbiqi ilə bağlı müəyyən mülahizələr irəli sürülür.

Açar sözlər: *aqrar istehsal, aqrar sığorta, aktuar metodlar, risklər, istehsalçının itki əmsali.*

Giriş

Dünya əhalisinin davamlı artımı şəraitində aqrar sahənin iqtisadi və sosial həyata təsiri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatına görə, Yer kürəsinin ərzaq tələbatını ödəmək üçün kənd təsərrüfatı istehsalı 2050-ci ilə qədər bu gün müşahidə etdiyimizdən 70% yüksək olmalıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə aqrar sektor mühüm əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, bu ölkələrdə bu sektor iqtisadi artımın əsasını təşkil edir. Bu baxımdan qədim tarixə malik kənd təsərrüfatında aqrar sığorta xüsusi zərurilik kəsb edir.

Aqrar sığortanın formalaşmasını şərtləndirən amillər

Dünyanın bir çox yerində aqrar sığorta kollektiv riskin idarəetmə vasitəsi kimi getdikcə daha çox qəbul edilir və iştirakçıların qarşılaşdıqları kənd təsərrüfatı risklərini bir araya gətirərək, onları bölüşür.

Müasir kənd təsərrüfatı sığortası ilk dəfə 1929-cu ildə Yaponiyada formalaşmağa başlasa da, bu gün dünyanın ən azı 104 ölkəsində mövcuddur. Belə ki, dünyada 2014-cü ildə kənd təsərrüfatı sığortası ilə 198 milyona yaxın fermer əhatə olunub ki, bu da kənd əhalisinin üçdəbirini təşkil edir. 2005-2018-ci illər ərzində kənd təsərrüfatı sığortası üçün mükafat üç dəfə artaraq 29,3 milyard ABŞ dollarına çatmışdır ki, bu da dünya üzrə kənd təsərrüfatı Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) təxminən 0,9%-ni təşkil edir [4].

Aqrar sığorta həm şirkətləri, həm də kənd təsərrüfatı məhsulları ilə məşğul olan şəxsləri əhatə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kənd təsərrüfatı sığortası biznesin müstəqil sinfidir və onun əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Mövcud məlumatlar disimmetrik və anti-seçim üçün əlverişlidir. Riskə ən çox məruz qalan sığortaçılar sığorta müqavilələrini imzalamağa daha çox meyilli olanlardır. Bununla yanaşı, sığorta agentlərinin mövcudluğu fermerləri daha riskli seçimə sövq edə bilər: az əlverişli vaxtda plantasiyalar, daha az effektiv gübrələrdən istifadə və s.

2. Sığorta zonalarının yayılması əməliyyat və inzibati xərcləri artırır. Bundan əlavə, bəzi məhsulların xüsusiyyətləri fermerləri örtük dizaynı baxımından və onların yayılmasında (mikro-sığorta, mobil telefonlar vasitəsilə və s.) xüsusilə yenilikçi olmağa məcbur edir.

3. Kənd təsərrüfatı risklərinin zamanəti böyük təcrübə tələb edir. Onların sərəncamında olan əməkdaşlara əlavə olaraq, sığortaçılar tez-tez kənd təsərrüfatı mühəndisləri, baytarlar, kimyəvi məhsullar üzrə ekspertlər və s. kimi ixtisaslaşdırılmış mütəxəssislərlə əməkdaşlıq edirlər.

4. Aqrar sığorta kommersiya baxımından qeyri-sabitdir. Aqrar sığortada yüksək qiymətdə qoyulmuş iki məqsəd daşıyır:

- sığortalanmış fermerlər üçün əlçatanlıq və sığortaçıların maliyyə dayanıqlılığının tarazlaşdırılması. Faiz dərəcələrinin hesablanması kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal nəticələrinin və hava məlumatlarının uzunmüddətli sıralarına əsaslanan mürəkkəb aktuar metodlarını tələb edir, itkilərin tezliyini və illik gözlənilən itkilərin qiymətləndirilməsi üçün onların əsasında duran riskin ciddiliyini nəzərə alır.

- sığorta sxeminin dayanıqlılığı və inzibati məsrəflər nəzərə alınmaqla “istehsalçının itki əmsali” (yəni dövlət subsidiyaları istisna olmaqla) uzunmüddətli əsaslarla 70-75%-dən çox olmamalıdır. Dünya Bankının hesablamalarına görə, qlobal kənd təsərrüfatı sığortasının “zərər nisbəti”ni dövlət subsidiyaları vasitəsilə yaxşılaşdırmaq olar [5].

Araşdırmalardan məlum olur ki, aqrar sığortaya tələbin artmasını üç əsas amil təmin edir:

- müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin artması;
- sığortalanmış aktivlərin dəyərinin artması;
- yeni bazarların inkişaf etməsi.

Bununla yanaşı, dövlət sektorunun dəstəyi yalnız aqrar sığortaya olan tələbin artmasına səbəb ola bilər.

Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının qarşılaşdıqları risklərin təsnifatı

Bildiyimiz kimi, aqrar sığortanın tətbiq edilməsinin əsas məqsədi, fermerlərin hər an qarşılaşacağı riskləri qarşılamaqdan ibarətdir. Kənd təsərrüfatında fermerlər və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları istehsal (məhsuldarlıq), satış qiymətləri və istehsal qiymətləri riski də daxil olmaqla, müxtəlif risklərlə üzləşirlər. Bu risklərin bəziləri istehsal və maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi yolu ilə, digərləri isə sadəcə biznesin idarə edilməsi üçün xərclər kimi qəbul edilir. Bəzi riskləri isə müxtəlif müqavilə və sığorta məhsulları vasitəsilə idarə etmək olar. Lakin, bir çox hallarda isə bəzi riskləri aradan qaldırmaq çox çətin olur. Məsələn, fermer ailələri və onların əməkdaşları

arasında şəxsi, fiziki, emosional və maliyyə stressinə səbəb ola bilən şəxsiyyətlərarası münasibətlər tənzimləmək çətin olur. Odur ki, kənd təsərrüfatı risklərini aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq olar [6]:

İstehsal və texniki riskləri ilk növbədə xəstəliklərdən və ekstremal iqlim şəraitindən, o cümlədən quraqlıq, yağıntı (az və ya çox) və ya daşqınlardan (enmənin qarşısının alınması), məhsul yığımı zamanı və ya bilavasitə yığma başlanmasına az qalmış bir vaxtda yağıntı və ya donvurmada (məhsul yığımının ləngiməsi, cücərmə), küləkdən, həşərat və ya dolu şəraitindən qaynaqlanır. Kənd təsərrüfatı istehsalı prosesində, istehsal amillərinin müəyyən hissəsi və keyfiyyət amilləri hava şəraitindən, həşəratlardan, alaq otlarından və digər bu kimi amillər asılı olaraq, müxtəlif nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ümumiyyətlə texniki dəyişikliklər, texniki risklərin istiqamətini də dəyişə bilər. Belə ki, yeni və uğurlu texnologiyaların tətbiqinin rədd edilməsi qlobal iqtisadiyyatda rəqabət qabiliyyətini itirmə riskini də yaradır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal qiyməti və xərcləri riski tələb və təklif amillərindən bilavasitə asılıdır. Geniş biznes əməliyyatları zamanı kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin xüsusilə dünya bazarının şərtlərindən asılı olduğu bir daha öz təsdiqini tapır. Eyni zamanda nəqliyyat, saxlama və daxil olan resursların xərclərindəki dəyişikliklər yerli qiymətlərin artmasına səbəb olur. Məsələn: son səkkiz ildə dünyada buğda istehsalı səviyyəsində tərəddüdlər ona gətirib çıxarmışdır ki, buğdanın qiyməti adam başına tonu 100 dollardan 300 dollar arasında formalaşmışdır.

Bununla yanaşı, istehsal amillərinin qiymət riski ona görə yaranır ki, kənd təsərrüfatı resurslarının qiymətləri vaxt keçdikcə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Yanacaqın, gübrənin və kənd təsərrüfatı kimyəvi maddələrinin qiyməti həm kənd təsərrüfatı, həm də qeyri-kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün onlardan istifadəyə tələbin dəyişməsi, həmçinin valyuta məzənnələrinin və dünya istehsalının dəyişməsi nəticəsində istehsal amillərinin qiymət riski də dəyişir.

Maliyyə riski hər hansı bir müddət ərzində (əksərən bir il və ya istehsal dövrü) bir təsərrüfatın xalis gəlirinin dəyişkənliyini ifadə edir və kənd təsərrüfatı istehsalçıları, tədarükçüləri və aqrobiznes üçün problem yaradır. Orta hesabla, fermer təsərrüfatının illik xalis gəliri kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün mənfəət əldə etməyə kifayət edə bilər, lakin gəlirlərin qeyri-sabit olması bəzi kənd təsərrüfatı istehsalçılarının müflisləşməsinə gətirib çıxara bilər. Əgər müəyyən bir ildə fermer təsərrüfatının xalis gəliri azdırsa və ya mənfidirsə, istehsalçının maddi çətinliklərlə üzləşməsi ehtimalı yüksəkdir. Fermer təsərrüfatının qeyri-sabit təmiz gəliri fermerlər üçün xüsusi çətinliklər yaradır. Maliyyə riskinin idarə olunması, planlaşdırılmış faiz və əsas ödənişlər tələb edən qısamüddətli və ya uzunmüddətli maliyyə alan fermerlər üçün xüsusilə vacibdir. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları maliyyə risklərinin idarə olunması üçün müxtəlif strategiyalar tətbiq edirlər:

- daha aşağı risk səviyyəsinə malik müəssisələrə investisiyaların verilməsi;
- müəssisələrin diversifikasiyası;
- borcun aktivlərə nisbətən aşağı səviyyədə olması və adekvat maliyyə ehtiyatlarının saxlanması;
- fermer təsərrüfatları daxilində gəlir mənbələrinin inkişafı.

Siyasi risk tənzimləyici orqanların və dövlətin siyasi sistemində baş verən dəyişikliklər səbəbindən yaranır. Belə ki, siyasi riski yaradan mənbələr ekoloji problemlər, biznes təcrübələri, maliyyə məsələləri, beynəlxalq ticarət münasibətləri və dövlət dəstəyi proqramları ilə məşğul olurlar.

Hüquqi risk kənd təsərrüfatı istehsalının bir çox aspektləri ilə bağlıdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən firmaların fərqli öhdəlikləri, ətraf mühitin degradasiyası, səs-küy və havanın çirklənməsi, müqavilələrin qanunsuz ləğvi, xəsarət almaq, müqavilələrin icrası və mülkiyyət hüquqları ola bilər.

Şəxsi risk rəhbər və ya işçilər üçün yaralanma, xəstəlik və ya ölüm təhdidini əhatə edir. İstehsalçı üçün kənd təsərrüfatı öz mahiyyətinə görə təhlükəli məşğuliyyətdir. Boşanma və şəxsi əlaqələrin digər pisləşməsi də maliyyə çətinliklərinə səbəb ola bilər.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, kənd təsərrüfatı istehsalçıları təsərrüfatların xalis gəlirindəki dəyişkənliyi idarə etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirlər. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı ehtiyatlarına çəkilən xərclər və ildən-ilə onlardan istifadə edilməsi, xammal və məhsuldarlıq qiymətlərindən daha sabitdir. Buna görə də, xalis mənfəətin dəyişkənliyini azaltmaq cəhdləri istehsal (gəlir) riski və məhsul qiymətlərinə yönəlməyə meyllidir.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, 2020-ci ilin yanvar ayının 1-də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Aqrar sığorta predmetinin Tərkibi” haqqında qərarına əsasən aqrar sığortanın əhatə etdiyi bitki və heyvanların siyahısı təsdiqlənmişdir. Bu qərara əsasən, bitkiçilik sahəsində buğda, arpa, qarğıdalı, kartof, şəkər çuğunduru, portağal, limon, naringi, çay, tütün, çəltik, üzüm, fındıq, pambıq, heyvandarlıq üzrə isə 1 yaşdan 7 yaşa qədər südlük inək və camışlar, akvakultura məhsulu üzrə isə balıqlar sığorta olunur. Göründüyü kimi aqrar sığorta ilkin mərhələdə bütün əsas bitkiləri əhatə edir, bu bitkilər isə ölkədəki ümumi əkin sahəsinin 84%-ni təşkil edir[3].

Bununla yanaşı, aqrar sığorta üzrə təminat verilən risklərin tərkibi Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 17 dekabr tarixli qərarına əsasən taxıllar, paxlalılar və yağlı bitkilərdə – dənə, lifli bitkilərdə – lifi, əsas məhsulu kök və dibində olan bitkilərdə – kök və dibi, əsas məhsulu yarpaq olan bitkilərdə – yarpağı, meyvəsi yeyilən bitkilərdə – meyvəni, yem bitkilərində isə bütün yaşıl hissəyə təminat verir. Eyni zamanda bu qərara əsasən fermerlər əlavə sığorta haqqı ödəməklə bir sıra başqa risklərdən də sığortalana bilərlər. Belə ki, əlavə sığorta haqqı ödəməklə portağal, limon, naringi və üzüm bitkilərinin məhsullarında dolu riski nəticəsində yaranan miqdar itkisi ilə yanaşı, keyfiyyət itkisinə də təminat verilə bilər. Bütün bunlarla yanaşı fermerlər və kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları əlavə sığorta haqqı ödəməklə buğda və arpa bitkilərinin dənə hissəsi ilə yanaşı, gövdə hissəsində də yaranan miqdar itkisinə təminat əldə edə bilərlər. Bu təminata əsasən sığorta məbləği bitkinin dənə hissəsi üzrə sığorta məbləğinin 40%-dən çox ola bilməz. Bitki xəstəlikləri, zərərvericilər və xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılması nəticəsində yaranan miqdar itkisinə də əlavə sığorta haqqı ödəməklə təminat əldə etmək olar.

Aqrar Sığorta Fondu vasitəsilə sığortalanan hər bir fermerə dövlət aqrar sığorta haqlarına 50% yardım edəcək. Yəni fermer sığorta haqqının yarısını ödəməyəcək, həmin hissəni dövlət ödəyəcək. Məsələn, sığorta haqqı 100 manatdırsa, onun 50 manatını dövlət ödəyəcək, qalan 50 manatını isə fermer hissə-hissə sığorta ili ərzində ödəyəcək. Yəni hətta sığorta haqqının yarı hissəsini ödəmək belə, fermerlər üçün əlavə yük olmayacaq [2].

Kənd təsərrüfatı sığortası müxtəlif riskləri daşıyan və bir çoxunun reallaşması ciddi nəticələrə səbəb olan bir sığorta növü olaraq qalmaqdadır. Bu gün Azərbaycanda mütərəqqi kənd təsərrüfatı sığortası sisteminə malik olan ABŞ, Kanada, İspaniya, Türkiyə, İsrailin təcrübəsi öyrənilməklə, aqrar sığortanın dövlət-özəl tərəfdaşlığı modeli əsas götürülmüşdür. Məsələn, İsrailin hakim sığortaçısı olan “Generali”, ən böyük daxili sığorta qrupunun 70% -nə sahibdir. Digər iki sığortaçı, rezident

sığortaçılar (xarici sığorta şirkətlərinin törəmə şirkətləri daxil olmaqla) ilə eyni kapital tələblərinə tabe olan filiallar vasitəsilə fəaliyyət göstərirlər. Bu gün ölkəmizdə aqrar istehsalçıların maliyyə resurslarına çıxışın məhdudluğu bu sahədə aktiv sığorta mexanizminin, dövlət dəstəkli aqrar sığorta mexanizminin olmasının obyektiv reallığa çevirmişdir.

Nəticə

Aparılan tədqiqatlara əsasən qeyd etmək olar ki, müasir şəraitdə

- hazır məhsul sığortasının effektiv idarə edilməsi sisteminin formalaşdırılması;
- sığorta riskini azaltmaq, yerli sığorta bazarını inkişaf etdirmək və səmərəliliyini artırmaq bu sektora xarici investorların cəlb edilməsi üçün sığorta tənzimləmə bazasının modernləşdirilməsi;
- aqrar sahədə hazır məhsulların sığortalanması sahəsində dövlət proqramının qəbul edilməsi və bunun əsasında fermerlərin dayanıqlığının artırılması;
- aqrar sığortaya dövlət dəstəyini müəyyənləşdirərkən sığorta sahəsində bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayını tədricən artırılması məqsədəuyğundur.

Aqrar sahədə sığorta üzrə potensialın artırılmasına, təhsilə və innovativ texnologiyalara investisiya qoyuluşu nəticəsində də kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq artacaq və milli ərzaq təhlükəsizliyi təmin ediləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 27 iyun 2019-cu il.
2. “Aqrar sığorta haqqında” Qanunun tətbiqi və Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 19 avqust 2019-cu il.
3. “Aqrar sığorta predmetinin Tərkibi” haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, Bakı, 1 yanvar 2020-ci il.
4. Adroit Market Research (2019), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (2011)) və Dünya Bankı (2019a və 2019b).
5. B.X. Ataşov, Ə.Ə. Ələkbərov, N.N. Xudiyev. Sığorta işi. Bakı, 2018, səh. 416; 221.
6. A.A. Живора. “Классификация рисков сельского хозяйства”. Вестник Алтайского государственного аграрного университета. № 1 (135), 2016, səh. 188-189.

Ph.D., dozent V.Y. Nagiyeva

Azerbaijan Cooperation University

Features of the development of agricultural insurance in Azerbaijan

Summary

The article examines the features of the development of agricultural insurance in Azerbaijan. The focus is on the risks that farmers face at any given time and the challenges they face in managing them. The factors determining the formation of agricultural insurance in the country are analyzed and evaluated. Certain considerations are put forward regarding the application of agricultural insurance in Azerbaijan.

Keywords: *agricultural production, agricultural insurance, actuarial methods, risks, unprofitable manufacturers.*

Д.ф.э.н., доцент В.Я. Нагиева

Азербайджанский университет кооперации

Особенности развития агрострахования в Азербайджане

Резюме

В статье исследуются особенности развития агрострахования в Азербайджане. Основное внимание уделяется рискам, с которыми фермеры сталкиваются в любой момент времени, и проблемам, с которыми они сталкиваются при управлении ими. Анализируются и оцениваются факторы, определяющие формирование агрострахования в стране. Выдвигаются определенные соображения относительно применения аграрного страхования в Азербайджане.

Ключевые слова: *аграрное производство, аграрное страхование, актуарные методы, риски, убыточность производителей.*